

LOJZ KRAIGHER

Bojan Štih

Dvaindvajsetega aprila je dopolnil osemdeset let življenja slovenski pisatelj, dramatik in publicist Lojz Kraigher. Nikakor ni namen pričujočih vrstic podati temeljit in zaključen oris pisateljevega prozaističnega, dramatskega in publicističnega dela, zakaj Lojz Kraigher praznuje svoj visoki življenjski jubilej v času, ko njegova literarno publicistična dejanja še vedno izpričujejo in potrjujejo pisateljevo aktivno prisotnost v slovenskem kulturnem in javnem življenju. Že več kot petdeset let je ime Lojza Kraigherja zvezano s slovensko literaturo in publicistiko; pol stoletja je minilo, odkar se pisatelj udeležuje v našem javnem in kulturnem življenju in dogajanju. Časovna razsežnost njegovega življenja nas tedaj vodi od dni, ko se je ob koncu prejšnjega stoletja pričela oblikovati Moderna, pa mimo nje-nega vzpona v prvem in drugem desetletju našega stoletja, skozi čas ekspresionizma v tretjem in novega, socialnega realizma v četrtem desetletju, vse v današnje dni, ko ob njegovem osemdesetletnem jubileju vstopa v slovensko literaturo že četrta ali celo peta generacija.

Usoda je zvezala življenje in delo Lojza Kraigherja z desetletji, ki so nedvomno najpomembnejša v politični in literarni zgodovini Slovencev. Konec prejšnjega in v prvih letih našega stoletja se je v slovenski družbi in kulturi začela uveljavljati moderna politična in socialna misel tako v okviru socialnodemokratskih organizacij oziroma takratnega delavskega gibanja, kakor tudi v krogu tiste daljnovidne skupine slovenskih intelektualcev, ki so se združili v socialni in kasneje socialistični reviji »Naši zapiski«. Razvoj slovenskega delavskega in socialističnega gibanja pa je kmalu zavrla prva svetovna vojna, ki je potisnila Slovence na rob popolne nacionalne katastrofe. Stara Jugoslavija je bila kaj dvomljiva rešitev iz težke politične in socialne krize leta 1918, zakaj niti v političnem niti v socialnem, zlasti pa ne v kulturno civilizacijskem pogledu nista mogla stara država in njen vladajoči razred pozitivno razrešiti slovenskih nacionalnih, socialnih, gospodarskih in kulturnih problemov. Ob tem pa je trenutno olajšanje slovenske nacionalne usode še grenila zavest, da se je le del Slovencev v narodnostnem pogledu otresel tujega pritiska, medtem ko so Slovenska Koroška po nesrečno izgubljenem plebiscitu, Julijska Krajina po kupčiji v londonskem sporazumu in po pogodbi v Rapallu in Slovensko Porabje po saintgermainski pogodbi ostali zunaj meja nove, jugoslovanske države in bili izročeni na milost in nemilost pogubnim

posledicam sistematičnega raznarodovanja. V dveh desetletjih in pol, ko je obstajala stara Jugoslavija, so ostra družbena in nacionalna nasprotja do skrajne mere zaostriła položaj Slovencev, a agresorske težnje nacionalsocializma in fašizma ob koncu tridesetih in začetku štiridesetih let so še močneje zaostriłe krizo, v kateri se je znašel slovenski narod. Z delavskim in ljudsko demokratičnim gibanjem se je pojavil zakoniti dedič, ki naj prevzame ne samo vodstvo naroda v svoje roke, marveč naj v drugi svetovni vojni in ljudski revoluciji postane tudi dejanski rešnik slovenskega ljudstva. Že v letih pred okupacijo se je začelo in se v vojni dobi dovršilo združevanje Slovencev v enotni ljudskodemokratični fronti. Rezultat štiriletnega boja se je razodel v zmagi demokratičnih sil na Slovenskem, ki je odprla vse možnosti našega bodočega nacionalnega razvoja na socialistični in demokratični osnovi. Pretekla desetletja so bila tedaj desetletja izrednega političnega, socialnega in kulturnega vzpona, ki je temeljil v evropskem merilu na naprednih revolucionarnih, političnih in socialnih tokovih, v domačem merilu pa se je oprl na demokratično tradicijo prejšnjih stoletij in na napredno slovensko kulturno politično misel.

Kakor vsak slovenski intelektualec in umetnik, ki se je moral opredeliti in si poiskati progresivno in demokratično pot v metežu burnih, politično in kulturno bogatih desetletij, tako je tudi Lojz Kraigher po svojih močeh zvezal literarno in publicistično delo z novimi političnimi in socialnimi silami na Slovenskem, z novo idejno in politično koncepcijo, ki je bila seveda radikalna negacija tradicionalne slovenske politične dvoživke — liberalizma in klerikalizma. Dolgoletno publicistično, javno in umetniško delovanje Lojza Kraigherja je eden izmed številnih primerov, kako je slovenski intelektualec ustvarjal in se bojeval na strani in v interesu ljudstva. S kandidaturo na listi Zveze delovnega ljudstva Slovenije leta 1938 in z dachausko usodo med drugo svetovno vojno je Lojz Kraigher postavil dva zgledna mejnika na svoji dolgoletni življenjski in politični poti.

Lojz Kraigher se je rodil leta 1877 v Postojni. Po medicinskih študijah na Dunaju je služboval kot zdravnik v raznih krajih Slovenije in tako dodobra spoznal nprav tedanjega malomestnega življenja. Kot zdravnik in pisatelj je začel kaj kmalu temeljiteje opazovati in raziskovati takratne narodnostne, kulturne in moralne razmere, v katerih so se dušili in ugonabljali izobraženci in predstavniki našega malomeščanstva. Vendar pa v vseh letih pisateljstvo ni preglasilo njegove strokovne usposobljenosti in svojemu zdravniškemu poklicu je ves čas ostal zvest, kar pa seveda ni ostalo brez vpliva na pisateljevo literarno in publicistično udejstvovanje. O tem, kako ga je izpolnjevanje

poklicnih dolžnosti oviralo pri pisateljevanju, pripoveduje Lojz Kraigher v polemичnem sestavku »H kritiki Školjke« takole: »Snovi so se mi pod prsti razpletale v povest, roman in dramo. Zaradi poklicne pre-zaposlenosti je bil prav to vzrok, da sem našel tako malo prilike in časa za plodnejše pisateljsko ustvarjanje« (Novi svet, 1950, str. 931). Zaradi tega se je Lojz Kraigher — kot mnogi drugi slovenski pisatelji in pesniki — le v izjemnih priložnostih posvečal pisateljevanju, toda kljub razpetosti med poklicnimi dolžnostmi in ustvarjanjem je napisal nekaj del, ki niso zapadla pozabi in se uvrstila med trajnejše vrednosti slovenske proze in dramatike.

Tematične in motivne osnove Kraigherjeve proze in dramatike je mogoče opisati s preprosto, toda jasno oznako: kritična podoba tistih problemov, ki so bili značilni za malomeščansko slovensko družbo v narodnostnem in erotično moralnem pogledu. Avtor »Kontrolorja Škrobarja« in »Školjke« je eden izmed redkih sodobnih slovenskih pi-sateljev, ki je opisoval in razkrival pravi obraz slovenskega malome-ščana in mu pisal umetniško in kritično sodbo. Že ta Kraigherjeva literarna usmerjenost v malomestne in intelektualne kroge, ki je v naši literaturi tako redka, daje njegovemu delu zanimivo tehtnost. Lojz Kraigher prav gotovo ni literarni novator v našem leposlovju, pač pa je razboriti kritični opazovalec, ki je poskušal nekatera svoja dognanja o moralni in politični fiziognomiji slovenske malomeščanske družbe umetniško izraziti in upodobiti. Pri tem je treba poudariti dejstvo, ki ga je naša kritika sicer že večkrat ugotovila, da so namreč njegovi prozni in dramatski spisi izrazito tezna dela. Njihov osnovni živec predstavlja zamotanost erotičnega in zakonskega problema v me-ščanski oziroma malomeščanski družbi, ki ga je po vzgledu franco-skega in nemškega uveljavil pri nas tudi slovenski naturalizem.

Lojz Kraigher se je v vrsti del ukvarjal in na drobno raziskoval erotične predele individualnega življenja v malomeščanskem miljeju in tragične posledice spolnega kompleksa, se boril proti zlagani morali meščanskega zakona in, opozarjajoč na njene pogubne posledice, ple-diral za človekovo individualno svobodo v ljubezenskih odnosih, ozi-roma točneje rečeno, za počlovečenje odnosov med žensko in moškim. V času vsesplošnega moralnega licemerstva, zlaganih in politiranih odnosov, ki sta jih uravnavala klerikalna moralistika in liberalna rodoljubna čednost, je Kraigherjevo literarno delo kljub neredko pro-blematični umetniški in stilni izvedbi za tisti čas ne samo pogumno, marveč tudi pomembno dejanje. V luči že omenjenih avtorjevih na-zorov in njegovega boja za bolj etično osnovo zakonskih zvez in za individualno ljubezensko svobodo je treba razumeti njegov ljube-

zenski in politični roman »Kontrolor Škrobar« (1914, druga izdaja 1950), ki s kritično ostjo slika narodnostne razmere v Slovenskih goricah, v osebi glavnega junaka pa podaja primer malomeščanskega slabiča in ženskarja. Še ostreje je napisana drama »Školjka« (1911), s katero je pisatelj osvetlil zakonsko in erotično življenje v malomeščanski družini in s Pepinino osebno dramo pokazal na gnilo vsebino meščanskega zakona. Tudi tretje pomembnejše Kraigherjevo delo »Mlada ljubezen« (1917—1918, v knjigi 1923) obravnava sorodne moralno erotične probleme kakor prvi dve deli in nudi zanimiv pogled v življenje malomestne mladine. V drami »Na fronti sestre Žive« (1929) pa je svoja opazovanja o zakonu in erotiki, s katerimi se je že ukvarjal, ko je pisal »Školjko«, poskušal še poglobiti. Tem glavnim delom se priključujejo še nekateri drugi pripovedni in dramski spisi kot n. pr. priložnostna, Cankarju posvečena »Umetnikova trilogija« (1921); novele in črtice, nekatere od teh je zbral in izdal v knjigi »Novele« (1946). Posebej pa je treba omeniti literarne prispevke, v katerih je opisal nekaj usod slovenskih ljudi med drugo svetovno vojno v nemških koncentracijskih taboriščih.

Lojz Kraigher je svoji najboljši deli, »Školjko«, pa tudi »Kontrolorja Škrobarja«, ob novih izvedbah oziroma ponatisu popraviljal in izpreminjal. Kritiki, ki mu je očitala ta dejanja, zlasti v zvezi s »Školjko«, je takole odgovoril: »Človek, ki ni samo pisatelj in je njegovo delo, s katerim preživlja sebe in družino, kakršno koli drugačno poklicno delo, pa za tak (kakor je bil Cankarjev, moja pripomba) temeljit in tankovesten način ustvarjanja nima ne prilike ne časa. Po nujnosti razmer je prisiljen, da svoje delo precej na hitro napiše in je lahko vesel, če vsaj pri tiskovnih korekturah še to in ono nekoliko izboljša. To je zlasti pri malih narodih tako in še prav posebno pri nas Slovencih, ki ga s k o r a j ne poznamo, da bi bil pred osvoboditvijo mogel živeti samo od svojega peresa« (Novi svet, 1950, str. 932).

Literarno in javno delovanje Lojza Kraigherja je časovno, zaradi prijateljstva z Ivanom Cankarjem pa tudi osebno, zvezano z onim fenomenalnim literarnim in umetniškim dejanjem, ki mu kot slovenski Moderni pritičeta naslov in pomen najbolj zaokroženega poglavja v slovenski literaturi. Ivanu Cankarju je od leta 1898, ko se je z njim spoprijateljil, ostal vse do smrti prijatelj in tovariš, po smrti pa je postal eden izmed vidnih razlagovalcev in najbolj temperamentnih interpretov Cankarjevega življenja in dela. Kot človek je bil Lojz Kraigher sodobnik in sopotnik Moderne, toda kot pisatelj je tako v prozi kot v dramatikki izviral iz naturalistične epizode devetdesetih let, ki je pod njegovim peresom našla svojega izrazitega nadaljevalca

in glasnika. V že omenjenem polemičnem sestavku »H kritiki Školjke« je opisal svoj odnos do Moderne v letih, ko je bil še začetnik in ko se je moral še boriti za priznanje svojih literarnih del: »Začetničku je treba priskutiti pisateljevanje. Pri sopotnikih Cankarja, Ketteja in Župančiča to ni bilo tako težko. Spričo njih si se čutil silno majhnega in si bil že kar deviško sramežljiv. Bili so najboljša šola za avtokritičnost« (Novi svet, 1950, str. 931). Iz te pisateljeve izpovedi, resda napisane nekaj desetletij kasneje, lahko razberemo, kakšen magičen vpliv je imela Moderna na takratne slovenske literarne ustvarjalce, zlasti pa lahko ugotovimo čarobno moč Cankarjeve simbolistične proze, ki je s svojo bujno rastjo in poetično sugestivnostjo domala zakrila in zavrla vso svobodnejšo rast ostale takratne proze. Prav v izredni moči in vplivu Cankarjeve proze moramo tudi iskati vzrok, da je Kraigherjeva literarna žetev manjša, kot pa bi utegnila in morala biti spričo pisateljevega dolgoletnega literarnega udejstvovanja. Toda s tem že prehajamo k problemu o pozitivnem in negativnem vplivu Cankarjevega stila na tedanje literarne ustvarjalce, sopotnike in sodobnike Moderne, k problemu tedaj, ki ga bo morala naša literarna zgodovina čimprej vsestransko obdelati, ob njem pa se tudi znova ustaviti pri Kraigherjevi prozi in dramatikii.

Posebno poglavje Kraigherjevega literarnega in publicističnega delovanja predstavlja boj za Cankarjevo podobo. Kot Cankarjev prijatelj, znanec in politični somišljenik, ki je bil hkrati zdravnik in pisatelj, je bil Kraigher prav gotovo poklican, da v dolgoletnem in do danes nikakor še ne zaključenem boju za Cankarja odkrije javnosti tudi svoje poglede na Cankarjev življenjski in umetniški problem. To je tudi storil tako v literaturi kakor z vrsto sestavkov, člankov in polemik in svoja dognanja končno zaokrožil v obširnem spisu »Cankar«, katerega prvi del je izšel leta 1954. Toda v razprave in članke o Ivanu Cankarju je Lojz Kraigher vpletel tudi druge, splošno idejne in literarno estetske poglede na slovensko politično, kulturno in literarno življenje. Svoje teze in idejno estetske interpretacije kulturnih in umetnostnih vprašanj — največ pač v zvezi s problemom Ivana Cankarja — je bil Lojz Kraigher z njemu lastnim temperamentom in ostrino uveljavljal v naši publicistiki. Polemike, literarni in idejni spopadi, ki spremljajo vso njegovo pisateljsko in publicistično aktivnost, so nazoren in živ primer dejavnosti na mnogih kulturnih področjih, katerih pravo literarno, historično in znanstveno vrednost bo treba nekoč sine ira et studio ugotoviti, kajti Kraigherjevi prispevki k obravnavi in raziskavi problema Ivana Cankarja se bodo vsekakor uvrstili med poglavitno gradivo bodočih cankarian.